

Bevezető

Románia, a mindig más

Néhány évvel ezelőtt felvettem azt a gondolatot, hogy Románia más.¹ Természetesen minden ország, minden nép más, vagyis azonkívül, hogy az emberiség közös csoportjába tartoznak, mindegyik rendelkezik egy sor olyan különleges jellemvonással is, amely egyedivé teszi őket. Véleményem szerint (ami időközben nem változott) általában véve Európához, de akár csak a környező nemzetekhez képest Románia megkülönböztető jellemzői sok szempontból hangsúlyosabbak.

Kezdjük azzal, hogy az első latin nép, amely az európai kontinens „másik”, szláv oldalán formálódott: „latin szigetként a szláv tengerben”. A román nyelv neolatin nyelv, sok más elemmel összeszöve: talán a legkevertebb az európai nyelvek között. A román államok, Havasalföld és Moldova,

¹ Lucian Boia, *De ce este România altfel?* Humanitas, București, 2012. Magyarul: *Miért más Románia?* (ford. Rostás-Péter István), Koinónia, Kolozsvár, 2013.

elképzelhetetlenül későn jelentek meg Európa térképén, akkor, amikor a szomszédos országoknak (Bulgária, Magyarország, Lengyelország) már hosszú ideje volt saját történelmük. Csaknem rejtély, hogy mit csináltak a románok a XIII. századig; az adatok hiánya egymásnak teljesen ellentmondó forráskönyvek megjelenését tette lehetővé. Tény, hogy a román középkor akkor kezdődik, amikor Európa többi részén már a vége felé tart. A történelmi megkésetttség mély nyomot hagyott a román társadalomban, amely hosszú ideig a hagyományos, rurális keretek közt élt. Minden más latin néppel ellentétben a románok ortodoxok, sokáig a szláv kultúrát követték, amely utóbb jelentős görög kulturális hatással keveredett. A XIX. században mégis váratlanul elszakadtak Kelettől, a társadalmi elit legalábbis átvette a nyugati típusú kulturális és politikai mintát. Románia relatíve új létesítmény, több országból és többségében románok, de nemcsak románok lakta régióból alakult ki: „Kis-Románia” 1859 óta, „Nagy-Románia” pedig alig 1918 óta létezik.

Nem meglepő tehát, hogy a román kommunizmusnak is számos sajátos jellemzője volt. Természetesen nem volt gyökeresen más kommunizmus. A kommunizmus mindenhol ugyanazokból az alapszövegekből indul ki, Marx, Engels, Lenin (és ne feledkezzünk meg róla, egy adott időszakban Sztálin) szövegeiből, és bizonyos kötelező elvárásoknak felel meg anélkül, hogy identitását elveszítené. (Ebben különbözik attól, amit meglehetősen tágran fasizmusnak nevezünk. Azt, ami eredetileg Mussolini olaszországi rendszerének a

neve volt, olyan, többnyire rokon, de egymástól azért nagymértékben eltérő ideológiákra és rendszerekre alkalmazzuk, mint a német náciizmus, a román legionárius mozgalom, Franco Spanyolországa vagy Salazar Portugáliája.) Mégis, amennyire a kommunizmus is a megadott határok közt hagyott némi játékteret, egyetlen európai kommunista kísérlet sem volt annyira „különleges”, egyik sem járt annyira „szokatlan” alakulással és „elhajlással”, mint a román kommunizmus. Abban az országban, ahol a legkevesebb kommunista élt, lesz a (relatív) legnagyobb taglétszáma a Kommunista Pártnak; egy társadalom, amelyet korábban alig érintett a kommunista ideológia, olyan mélyen átítatódik azzal, hogy minden más országnál nehezebben válik meg tőle; ott, ahol a kezdetben erőteljesen nemzetellenes kommunizmus végül ultranacionalistává válik, ahol Európában egyedülálló módon feltalálták a dinasztikus kommunizmust (ezen a területen kizárólag Észak-Koreával hozható párhuzamba); ahol, miután éveken keresztül úgy tűnt, a legkisebb a társadalmi ellenállás a kommunista rendszerrel szemben, végül véres forradalommal fordultak a Ceaușescu-rendszer ellen (az egyetlen ilyen jellegű forradalommal a kommunista térségben). Ceaușescu ellen, de nem feltétlenül a kommunista megvalósítások ellen: mert hogy a paradoxon teljes legyen, a leghevesebb „kommunistaellenes” forradalom a leglassúbb és legtökéletlenebb kommunizmustól való elszakadással folytatódott!

Minden paradoxonnak megvan a magyarázata. Legalábbis magyarázatért kiált. Ezt kínálja ez a könyv: a román kom-

munizmus jelenségének nem csupán egyszerű leírását, hanem egy lehetséges értelmezését is.²

Terminológia: kommunizmus vagy szocializmus?

Ebben a könyvben a kommunizmust egyszerűen kommunizmusnak fogom nevezni: ismerjük el, az is volt. A szakkifejezések megfelelő magyarázat nélküli szaporítása a félreértés kockázatát hordozza.

Egyébként számos munkában igen gyakran a szocializmus kifejezést használják a kommunizmus helyett. Szocialista

² Általános összefoglalók a román kommunizmus történetéről: Dennis Deletant, *România sub regimul communist*, Fundația Academia Civică, București, 1997. Angolul: *Romania under Communist Rule*, 1998; Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc* (Marx nyakában. Bevezetés a román kommunizmus történetébe), Curtea Veche, București, 2005; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc* (Örök sztálinizmus. A román kommunizmus politikai története), Humanitas, București, 2014; Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România, Raport final (A Romániai Kommunista Diktatúrát Elemző Elnöki Bizottság. Zárójelentés), szerkesztők: Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinicu, Cristian Vasile, Humanitas, București, 2007 (a továbbiakban: *Zárójelentés*); *Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale raportului Tismăneanu* (Az antikommunizmus illúziója. A Tismăneanu-jelentés kritikai olvasata), szerkesztők: Vasile Ernu, Costi Rogozeanu, Ciprian Șiulea, Ovidiu Țichindeleanu, Editura Cartier, Chișinău, 2008; *Istoria Românilor*, X. köt., *România în anii 1948–1989* (A románok története, X. köt., Románia az 1948–1989 közötti években), szerkesztők: Dinu C. Giurescu, Editura Enciclopedică, București, 2013.

rendszer, szocialista országok, szocialista iparosítás... A kifejezés a kommunista elméletből és az adott korszak nyelvhasználatából származik. Az volna a természetes, ha mi a saját nyelvünkön beszélnénk, nem az övéken, a szakkifejezéseket pedig pontosan határoznánk meg. Márpedig a szocializmus ebben az esetben nem szocializmus, hanem csak... kommunizmus. A marxista-leninista tanok szerint a kommunista be rendezkedésben két szakasz követte volna egymást, előbb a szocializmus, majd a „tökéletes” kommunizmus: mivel a szocializmus végső soron átmenetet jelent a kommunizmus felé, amelyben a „termelő erők” még nem érték el a kitűzött maximális fejlettséget, és a jólét szintje sem teszi még lehetővé az életkörülmények tökéletes egyenlőségét, amely a „mindenkítől képességei szerint, mindenkinek igénye szerint” alkalmazását jelentené. Csakhogy ezek pusztán elképzelések! Nevezük szocializmusnak csak azért, mert még nem jutottunk el a kommunizmusig? Oda aztán sosem jutunk el, oda soha senki nem jut el! Az egyetlen és igazi kommunizmus, amely megfelelő jellemzőkkel rendelkezik (magántulajdon eltörlése, egyetlen uralkodó ideológia, vezető párt stb.), éppen az, amelyet egyesek továbbra is pontatlanul szocializmusnak neveznek. Ami már csak azért is pontatlan, mert könnyű összekeverni az úgynevezett kommunista szocializmust a nyugati típusú szocializmussal. Mintha összetévesztenénk az évtizedeken keresztül szociáldemokrata párt által kormányozott Svédországot Ceaușescu Romániájával!

Nem hiszem, hogy szükséges volna szisztematikusan olyan szakkifejezésekkel helyettesíteni a kommunizmus szót, mint

a leninizmus vagy a sztálinizmus. Ez ahhoz az elképzeléshez vezetne, hogy létezik, vagy egyáltalán létezhetne olyan kommunizmus, amely nem leninista és nem sztálinista. Egy „tisztá” elképzelés, amelynek egyesek vagy mások „bemocskolták nemes eszményeit”, ahogy Ion Iliescu fogalmazott, Ceaușecut vádolván az eredeti kommunizmus ilyenfajta bemocskolásával. Márpedig el kell fogadnunk, hogy ami a kommunizmust illeti, mindazok, akik nekifogtak azt építeni, „bemocskolták nemes eszményeit”. „Bemocskolatlan” kommunizmus nem létezik, és nem is létezhet. Persze vannak az „emberarcú” kommunizmusnak is teoretikusai, de ők azok is maradnak, elméletgyártók. Ha a prágai tavasz sikerrel járt volna, ha végig lehetett volna vinni, az kivezetett volna a kommunizmusból (ezt a szovjetek nagyon jól tudták, azért léptek közbe tankokkal). Gorbacsov a maga peresztrojkájaival fele addig se jutott, máris összedőlt az egész rendszer. Nem létezhet diktatúra nélküli kommunizmus (vagyis létezhet, csak hogy az már nem nevezhető kommunizmusnak!).

A kommunista terv képzeletbeli megoldás az ezredfordulós elméletek nagy családjából: ezek olyan doktrínák és mozgalmak, amelyek szerint az emberiség kiteljesedik egy végső béke, igazság, egyenlőség és harmónia uralta világban. A történelem ebben az esetben utópiával keveredik, az utópia pedig, lett legyen bármilyen nagyvonalú eredetileg, miheyst megpróbálják gyakorlatba ültetni, elkerülhetetlenül elnyomáshoz, terrorhoz, gyilkossághoz vezet: mesterséges építmény lévén csak erőszakkal helyezhető át a valóságba, és csakis erőszakkal tartható fenn. A vélemények sokféleségét,

pártok közti konkurenciát és szabad választásokat megengedő „nyílt” kommunizmus Marx „végső” kommunizmusánál is nagyobb utópia.

A kommunista diktatúra természetesen nem mindig azonos intenzitással nyilvánult meg. Hol „szelídebb” volt, hol szélsőségessé fajult, általános rettegéssé és személyi kultuszszá, ez utóbbi esetén beszélhetünk sztálinizmusról. A rendszer lényege azonban változatlan maradt. Még a legliberálisabb kommunizmus is totalitárius rendszer. Így aztán ahhoz, hogy állandó vonásai által meghatározzuk, egyetlen név is elegendő.